

Kva fortel kjeldene om innovasjonen *dl* i norsk?

Av Rune Røsstad

Innovasjonen dl i vestnorsk er blitt forklart på ulike måtar og tidfest til ulike tider. Det har mellom anna vore mykje uvisse om overgangen tok til ved gno. rl eller gno. ll. Likevel har ein etter Høgstads arbeid med vestnorske målføre arbeidd lite med kjeldegrunnlaget for dette. Artikkelen byggjer på ei gransking av særleg skrivemåtar av gardsnamn, som i denne samanhengen har fått lite merksemd. Målet er å få djupare innsikt i utviklinga av innovasjonen, spørsmål som gjeld oppkomst og spreiding. Med til problemstillinga høyrer også den vidare overgangen til dd, som skjedde på Agder og i Telemark. Granskinga viser at overgangen ll > dl helst oppstod tidleg i seinmellomalderen eller før, og vidare at det ikkje er grunnlag for å hevde at overgangen rl (> ll) > dl er eldre enn ll > dl. Det går tydeleg fram av kjeldene at innovasjonen har hatt vanskeleg for å sleppe til i skrift, særleg når opphavet var ll.

1 Innleiing

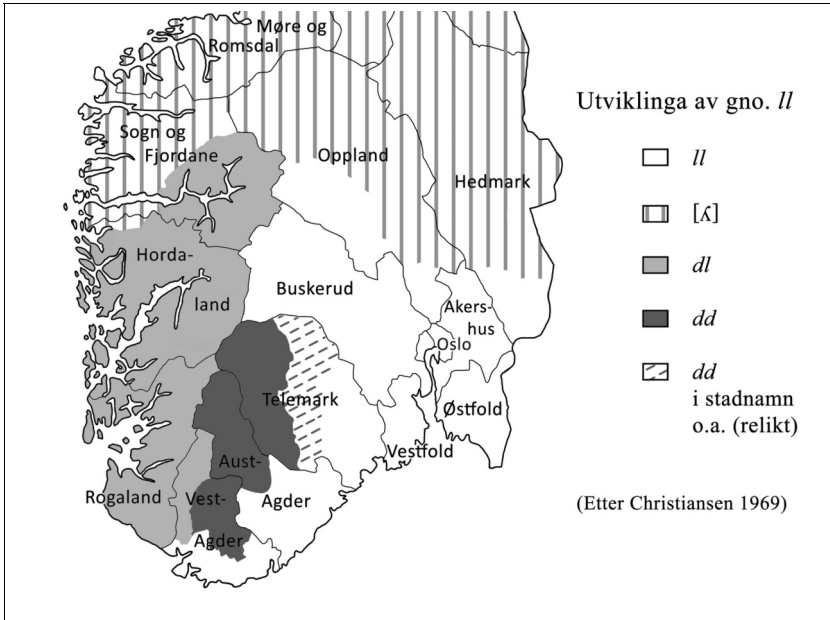
I norsk dialektologi og språkhistorie har det vore mykje uvisse og usemje om den såkalla segmentasjonen *dl* i vestnorsk. Innovasjonen er blitt forklart på vidt ulike måtar og tidfest til svært ulike tider. Ein kompliserande faktor har vore det differensierte opphavet, gno. *rl* og *ll*, og ein har vore delt i synet på kva slags forhold det eventuelt må ha vore mellom dei ulike overgangane.

Målet med denne artikkelen er å vinne ny innsikt i utviklinga av innovasjonen *dl*. Gjennom arbeid med ulike kjelder vil eg søkje å kome nærare nokre svar på spørsmål om både oppkomst og spreiding av innovasjonen, mellom anna det springande spørsmålet om utviklinga tok til ved gno. *rl* eller gno. *ll*. Tidlegare forskning har ofte vore lite filologisk orientert, og derfor trengst det også ei nærare vurdering av kva me eigentleg kan lese ut av kjeldene, og kva me ikkje kan lese ut av dei.

Innovasjonen er sams for vestnordisk (islandsk, færøysk og sørvest-norsk) (Sandøy 2005b: 1924). Her er tilnærminga i hovudsak avgrensa til norske forhold og norsk kjeldemateriale, men det vestnordiske perspektivet blir likevel trekt inn i drøftinga, når det gjeld tidfesting og spørsmålet om kvar innovasjonen kan ha oppstått.

2 Geografisk utbreiing, bruk og frekvens i nyare norsk

Det geografiske området for *rl* ($> ll$) $> dl$ er rekna for stort sett samantfallande med området for $ll > dl$ (Sandøy 1985: 188, Skjekkeland 1997: 116). Kartet nedafor syner utbreiinga av *dl* for gno. *ll*, slik dette er beskrive i den norske dialekttradisjonen.

Kart 1: Utviklinga av gno. *ll*

Varianten har vore utbreidd i Rogaland og Hordaland, delar av Sogn og Fjordane og heilt vest i Vest-Agder. Vidare syner kartet utbreiinga av varianten *dd*, som neppe kan vere noko anna enn ei vidare utvikling av *dl*, i indre Vest-Agder, indre Aust-Agder (Setesdal) og Vest-Telemark.

For denne varianten er austlegare delar av indre Telemark rekna som reliktområde, jf. den forklarande teksten: “*ll* men *dd* i enkelte ord, helst stedsnavn (*dd* vikende)” (Christiansen 1969: 8). I Christiansen 1946–48 (s. 171) er også kystnære strok ved Mandal i Vest-Agder markerte som reliktområde, jf. også Ross (1909: 55) som her nemner ordforma *kjedding* (gno. *kerling* f.) og gardsnamna *Haddeland* og *Kaddeland* (helst gno. **Hallaland* og **Kallaðarland*, jf. Særheim 2001: 92f. og 377). I tillegg må nemnast at delar av Nordhordland har *dl* også av gno *ld*, det vil seie former som *kvedl* (m.) og *hadla* (v.). Éin måte å forklare dette på er at konsonantsambandet *ld* blei tidleg assimilert til *ll*, slik at denne nye konsonanten følgde med vidare til *dl* i neste omgang, då den innovasjonen tok til (Skjekkeland 1997: 118).

Overgangane *rl* > *dl* og *ll* > *dl* er av dialektologien jamt over sedde på som regulære endringar. Det same gjeld den vidare overgangen til *dd*. Ein kan likevel merke seg at gno. *ll* ofte står føre konsonant i samansettingar, det vil seie at det kan heite *fjedd*, men *fjelltopp* o.l. (jf. t.d. Bjørkum 1974: 112). Når det derimot gjeld gno. *rl*, er det fleire unntak. For det første synest ikkje avleiingar og nyare lånord å vere råka av overgangen; det heiter såleis *farleg* og *perle* med *rl* (Skjekkeland 1997: 116). Vidare nemner Skjekkeland at *kadde* (gno. *karl* m.) er nytta i Indre Agder og Vest-Telemark, medan formene *kall*, *kadl* og *kar* skal vere dei vanlege i vest (ibid.: 115). Endå meir avgrensa er *kjedding* (av gno. *kerling* f.), som berre er nytta i Indre Agder, medan det overalt elles heiter *kjering* o.l. Når då også konsonantsambandet *rl* var lite frekvent, har overgangen til *dl* fått ytst marginale utslag i nyare talemål. Helst har han gjort seg gjeldande i ein del personnamn (t.d. *Erlend*, *Erling*, *Torleiv*, jf. t.d. Bjørkum 1974: 112, Skjekkeland 1997: 116) og gardsnamn (t.d. *Aurland*, *Eidland*, jf. 3.1 nedafor).

3 Tidlegare forskning

3.1 Marius Hægstad

Marius Hægstad baserer sine granskingar på ei lang rad utvalde kjelder. Særleg har han nytta ei mengd diplom, men også andre teksttypar er representerte. Sjølv om granskingane er konsentrerte om tida før 1370, viser han i tillegg ofte til kjelder frå både 14-, 15- og 1600-talet. Frå dei gammalnorske kjeldene gjev Hægstad opp ein del tidlege belegg på overgangen *rl* > *ll* (1915:

64, 1916: 138f.), til dømes *Ellendr* frå 1295 (Nidaros, DN 3: 36), *follaugu* (gno. *forlag* n.) ca. 1320 (Voss, DN 2: 141), *kellingha sunnu* (gno. *kærlingar-sunna* f.) 1333 (Hordaland, DN 4: 203), *kylogh* (gno. *kýrlag* n.) 1326 (Stavanger, DN 4: 169), *Polleifr* 1315 (Bergen, DN 2: 122). Om overgangane *rl* > *dl* og *ll* > *dl* skriv han at dei “er paavisande i skrift i m[ellom]norsk tid” (1916: 143). Han har likevel ikkje så gamle belegg på *dl* av gno. *ll*, berre på det han meiner er sekundær *ll*. Døma er her *j Wdhlandhe* 1438, dvs. Aurland i Sogn (DN 1: 765), *Audland* 1544 (Bergen, DN 9: 763), og *brudlaupe* 1423 (Losna i Sogn (i vidisse 1441), DN 5: 565). Dessutan nemner han i bandet om rygjåmålet (1915: 64) *Eidlan* 1487 (Stavanger, DN 4: 1002, Eidland i Gjesdal), som skal kome frå gno. **Eirl-*. Når det gjeld skrivemåten *brudlaupe*, legg Hægstad til at han er “er utan tvil ogso framvakse av *brullaupe*” (1916: 143), altså forløpet *ðl* > *ll* > *dl*. Det kan diskutertast (jf. 5.1 nedafor), men med “ogso” ser han i denne samanhengen ut til å rekne med at *rl* er gått vegen om *ll* før det er blitt *dl* (altså *rl* > *ll* > *dl*), jf. at han har mange belegg på *rl* > *ll* frå 1300-talet.

3.2 Etter Hægstad

Etter Hægstad er det altså få som har arbeidd med kjeldemateriale, men fleire har søkt å forklare korleis innovasjonen har gått føre seg. Amund B. Larsen (1926: 7) legg ei rein fonetisk forklaring til grunn og reknar med at *ll* > *dl* har skjedd uavhengig av overgangen *rl* > *dl*, som han hevdar har gått direkte (utanom *ll*), helst samstundes og kanskje som ei slags følgje av *ll* > *dl*. Hallfrid Christiansen argumenterer på si side for ei forklaring av overgangen *rl* > *dl* som i hovudsak er strukturell, og ho tenkjer seg at *ll* følgjer med “i denne utvikling” (1946–48: 169). Oppkomsten til innovasjonen *dl* blir med dette plassert i *rl*-sambanda, og *ll* > *dl* blir vel rekna som ei analogisk utvikling. Alf Sommerfelts forklaring (1952) er også strukturell, men liknar likevel lite på Christiansens, sidan Sommerfelt berre tek føre seg *ll* > *dl* isolert, og jamfører overgangen med ein liknande innovasjon i ein sørirsk (keltisk) dialekt.

Egil Pettersen (1975) har gjort ei gransking av 479 diplom og nokre andre kjelder frå perioden 1450–1550. I dette materialet finn han berre eitt mogleg døme på gno. *ll* > *dl*, *Vodla*, som er namnet på ei gard i Ryfylke (Stavanger 1537, DN 6: 733) (s. 382). Belegget *Gwnvadl* (Agder 1489, DN 12: 255) er då vurdert som feilskriving, dels grunngjeve i at *dl* for gno. *ld* ikkje finst i Agdermåla. Vidare skriv Pettersen om den “vno differensiasjonen /rl/ > /dl/” (s. 391), og det synest såleis som han

tenkjer seg at overgangen gjekk direkte føre seg, utanom assimilasjonen *ll*. Derimot har han ikkje belegg på *dl* av gno. *rl* i breva; det einaste er namneformene *Otland* og *Odland*, for “Årland”, som er nytta i nokre rekneskaps- og manntallslistar frå tida 1517–22, då ved sida av former som *Alland* og *Oland*. Elles finn han både *rl* og *ll* av gno. *rl* nokså jamt fordelte utover i heile materialet og i heile perioden, med ei viss overvekt av assimilerter former i diploma frå Agder (s. 392).

Ingeborg Hoff (1978) drøftar innovasjonen på bakgrunn av Hægstad's granskningar, men landar ned på ein annan konklusjon enn Hægstad. Hoff merker seg først at det finst mellomnorske belegg på *rl* > *dl* frå både Hordaland og Rogaland, og dermed konkluderer ho slik:

Men det er ikkje tidlege døme på *ll* > *dl*. Dei finn ein ikkje før frå siste halvta av 1600-talet [...] Dersom skrifthøve i det heile kan gjeva oss rettleiing om kronologien, skulle såleis *rl* > *dl* vera eldre enn *ll* > *dl*, og *dl* vera komen beinveges or *rl* ved differensiasjon. (1978: 134)

Kva tidfestinga “siste halvta av 1600-talet” byggjer på, seier ikkje Hoff noko om, men det er nærliggjande å tru at opplysninga skriv seg frå Hægstad, som i bandet om rygjamålet (1915: 64) nemner belegget *Hadlev* (gno. *Halleifr*, mannsnamn) frå 1664. Med dette ser det ut til at Hoff nyttar skriftlege belegg og manglar på belegg som metodisk prinsipp, nærast noko mekanisk og utan tanke om at somme innovasjonar og dialekttrekk kanskje hadde lettare enn andre for å kome til syne i skrifter. Følgjeleg reknar ho begge overgangane som uavhengige, ikkje-analogiske endringar og at dissimilasjonen *rl* > *dl* har skjedd mykje tidlegare enn segmentasjonen *ll* > *dl*. Eit anna av Hoff's argument for at *rl* neppe har gått vegen om *ll*, er at tidlege belegg på denne assimilasjonen helst berre finst i “skrifter som kan vera skrivne i Bergen og brev som er frå Bergen eller har med Bergen å gjera” (1978: 134).

Martin Skjekkeland (1978) har samanlikna språkføringa i eit bygdemålsskrift frå ca. 1625 (*Maallære og ordtøke fra Vest-Agder*, utg. Hannaas 1911) med dagens kvinesdalsmål. Skriftet blir på språkleg grunnlag heimfest til vestre delar av Vest-Agder, og det inneheld ei rad ordtak som er forsøkt skrivne på dialekt. Her er gno. *ll* skriven *dl* 28 gonger, *ll* 7 gonger og *ld* 3 gonger (ibid.: 373). Vidare har forfattaren av skriftet oppgjeve bruk av ‘dobbel d’ (“Duplex D”, Hannaas 1911: 8) for ‘dobbel l’ (“Duplex l”) hos dei ‘innfødde i fjellet’ (“apud nostros montanus”). Dei forståelege

døma han gjev på dette, er derimot truleg hyperkorrekte former: *kolle*, *millag*, *rillar* og *skrëllar* (for *kodde* (pute), *middag*, *riddar*, *skreddar*) (ibid.). Skjekkeland meiner dette viser bruk av både *dl* og *dd* på den tida skriftet blei til, og at forfattaren byggjer på ein dialekt som ikkje låg fjernt frå grenseområdet mellom dei to variantane (ibid.: 373f.). Mellom anna nemner Skjekkeland at varianten *dd* på eit tidspunkt også må ha funnest i Kvinesdal, sidan han enno finst i fleire stadnamn, t.d. *Troddesjeia* (jf. også NG IX: 296).

Skjekkeland 1997 følgjer derimot Hoff 1978, og omtaler kjeldene som det sentrale grunnlaget for kronologisering. Desse viser då at *rl* må ha blitt *dl* før gno. *ll* gjekk til *dl*, og Skjekkeland gjev her att Hoff, som seier at “ein må til andre halvdel av 1600-talet for å finna norr. *ll* > *dl*” (1997: 116). Dette høver dårleg med alle dei ovanemnde *dl*-belegga i bygdemåls-skriftet frå byrjinga av århundret, og det høver endå mindre med at varianten *dd* var i bruk då, ein variant også Skjekkeland meiner skriv seg frå assimilasjon av *dl* (ibid.: 119).

Helge Sandøy har drøfta innovasjonen *dl* i fleire, ulike samanhengar (1994, 1997–98, 2003, 2005a, 2005b). Han har vore særleg oppteken av moglege strukturelle årsaker til denne og andre konsonantovergangar i vestnordisk, men han har også diskutert meir sosiolingvistiske omstende og om den felles utviklinga heller kan ha å gjere med sosial kontakt i staden for sams språkstrukturelle vilkår. I Sandøy 1985 held han det for mogleg at “*rl* er blitt assimilert til /l:/, og at denne lange konsonanten deretter er blitt segmentert til /dl/ uavhengig av om opphavet var *rl* eller *ll*” (s. 188). Dette grunngeve han med at det geografiske området for *rl* > *dl* og *ll* > *dl* fell saman. Vidare tidfester han innovasjonane *rn/nm* > *dn* og *rl/ll* > *dl* i vestnordisk til “the 13th and the 14th centuries” (2005a: 1861), med kanskje særleg vekt på det siste hundreåret (jf. Sandøy 2005b: 1924). Sjølv har han ikkje arbeidd med kjelder, og i Sandøy 1985 (s. 188) byggjer han for ein stor del på Nes 1973, som på si side viser til mellom anna Hægstad 1916 og 1942. Nes skriv at *ll* > *dl* er heimla på 1500-talet, men gjev ikkje opp kjelde (1973: 184). Når det så gjeld *rl* > *dl*, har Hægstad dei ovanemnde døma *Wdhlande* frå 1438, *Audland* frå 1544 (Aurland, i Sogn) og *Eidlan* (Eidland i Gjesdal) frå 1487 (1915: 64). Frå islandske kjelder viser Hægstad til skrivemåtar som *Olleifs* for *Oddleifs* (frå *Hauksbók*, ca. 1320) og *Ollaugar* for *Oddlaugar*, og seier at desse og “samhøvet med yvergangen *nm* > *ddn* talar for” at overgangen *ll* > *dl* har skjedd (1942: 113). Han vurderer vel då belegga som hyperkorrigerte namneformer. Dei

eldste islandske døma på *rl* > *dl* hos Hægstad er dei hyperkorrigerte formene *orlvngis* frå ca. 1430, *avrlvngis* frå 1434 og *aurlungi* frå 1490 (ibid.: 114). Formene går attende på gno. *ǫllungis* (adv. ‘fullkommeleg’), som må ha fått konsonantsambandet *dl* i talemålet, for så å bli feilkorrigerte skriftleg. Utover dette viser Hægstad til namneforma *wiiigffus edlansen* frå 1505, som eit direkte døme på overgangen (ibid.).

Kristin Bakken (2001) har arbeidd med utviklinga av gno. *l* i vest-telemålet, mellom anna varianten *dd*. Her drøftar ho moglege utviklingsløp for gno. *rl* og *ll*, og ho nyttar eldre kjeldemateriale i nokon grad. Bakken held “det uansett forløp for sannsynlig at det fonetiske opphavet for delateraliseringen [*> dd*] er å finne utenfor det vest-telemarkske dialektområdet” (s. 193). Dermed må overgangen til *dd* i Telemark vere “en leksikalsk betinget fonologisk regel som var lånt inn i dialekten vestfra” (s. 192). Dels blir dette grunngjeve i at det ikkje finst *dl*-belegg i kjeldene. Samstundes er det sikre *dd*-belegg først frå 1585 (s. 191), og Bakken er då inne på moglegheita for at *dl*-sambandet ikkje har fått sleppe til i dei skriftlege kjeldene (jf. også Bakken 1999, om forholdet mellom skriftnormer og personnamn).

3.3 Oppsummerande kommentar

Trass i uvisse og usemja om innovasjonen *dl* har ein etter Hægstads granskingar arbeidd heller lite med kjeldegrunnlaget for overgangen. Bortsett frå Pettersen 1975, som berre gjeld eit avgrensa utval kjelder, og som tilfører lite i denne samanhengen, har dei fleste bygt på Hægstad, direkte eller indirekte. Rett nok er Hægstads arbeid omfattande, men med tanke på moglege og aktuelle kjelder er dei på ingen måte uttømmende. I tillegg er dei stort sett deskriptive og registrerande, og i ettertid har ein i liten grad drøfta kva kjeldene fortel om realisert talemål og om utviklinga av innovasjonar, ikkje minst når det gjeld forholdet mellom tale og skrift og i kva grad nye språkdrag fekk sleppe til i skrifta. Bakken 2001 er her eit unntak. Elles har somme granskarar nærast konkludert på enklaste vis, mellom anna at manglande belegg på *dl* av gno. *ll* fortel at overgangen ikkje fanst i talemålet. Fleire har også vore påfallande lite interesserte i Hægstads belegg på *rl* > *ll* og heller argumentert for den direkte overgangen *rl* > *dl*. Då burde ein i det minste ha drøfta skriftformer som *Ellendr* og *follaugu* (jf. 3.1) og kva skrivemåten <*ll*> her indikerer. Som døme på overgangen *ll* > *dl* gjev Hægstad opp skrivemåten *brudlaupe* frå 1423/1441 (1916: 143). Sjølv om ein i ettertid truleg har rekna

det som eit ikkje brukande belegg, er det verken vurdert eller drøfta nøyare; Hoff slår kort og godt fast at det “tyder ikkje anna enn at *ð* kan vera halden enno” (1978: 134).

Sandøy tidfester *rn/nn* > *dn* og *rl/ll* > *dl* i vestnordisk til “the 13th and the 14th centuries” (2005a: 1861). Bygt på det me veit om oppkomst og spreining av språklege innovasjonar i dag, verkar nok det som eit rimeleg anslag. Kjeldegrunnlaget er derimot ganske så magert, og sidestillinga som Sandøy gjer av *rl* og *ll*, må helst forståast som eit uttrykk for uvisse og at han ikkje tek stilling til rekkjefølgja på dei ulike overgangane. Dei få belegga fortel også fint lite om korleis den geografiske spreinga kan ha gått føre seg. Tidfestinga til Sandøy gjeld vestnordisk generelt, og synest å vere fundert på dei tidlege belegga i islandsk, særleg dei frå ca. 1320. Han tenkjer seg vel at innovasjonen har skjedd ei god stund før han blei skriftfest. Dei islandske hyperkorrigeringane er her særleg interessante; dei vitnar om eit sterkt ønske om å unngå konsonantsambandet *dl* i skrift. Innovasjonen er truleg blitt oppfatta som noko som hørte talen særskilt til, og som ikkje samsvarte med dei skriftlege normene. Derfor er det heller ikkje råd å ta tidlege belegg på *rl* > *dl* som teikn på at den overgangen skjedde før og uavhengig av overgangen *ll* > *dl*. I tillegg kjem det at somme ordformer kan ha blitt skrivne talemålsnært fordi dei var ukjende for skrivaren med omsyn til etymologi og skriftnorm. I mange av orda med opphavleg *rl* var dei to konsonantane fordelte på kvar si side av ei morfemgrense, medan ord med vokal og lang [l] langt oftare hadde det laterale segmentet innom eitt og same morfemet (t.d. *fjell*, *voll*). Dei førstnemnde var dessutan mindre frekvente, og ein god del av dei var person- og stadnamn (t.d. *Erling*, *Erlend*, *Torleiv*, *Aurland*). Når då talemålsnære former som *Wdblande* og *Audland* slepp til i skrift, kan det vere fordi skrivarane ikkje hadde kunnskap om eldre skrivemåtar og etymologi (*Aur-*). Det eventuelt ‘uønska’ konsonantsambandet har dessutan gjerne vore mindre markert når det fordelte seg på to morfem, og andremorfemet har i tillegg fått behalde ei form som var vel kjend i mange stadnamn (*-land*).

Med svakt kjeldegrunnlag synest det også å ha vore større rom for å foreslå alternative utviklingsløp og måtar å forklare overgangane på. Her har analogi vore særleg lett å gripe til, som forklaringsprinsipp for den av overgangane ein meiner må ha skjedd sist. Analogi kan nyttast i mange former for etterrasjonalisering, og i kombinasjon med det svake kjeldegrunnlaget blir då dei fleste scenario moglege.

4 Vitnemål som fortel meir om innovasjonen *dl* i norsk

4.1 Innleiing

I dette kapitlet vil eg presentere og drøfte eit utval moglege vitnemål om innovasjonen *dl* i norsk, frå kjelder som ikkje tidlegare har vore nytta systematisk i utforskinga av overgangen. Desse vitnemåla er rett nok spreidde og ikkje så mange, men samla sett tilfører dei meir innsikt i problemfeltet, ikkje berre i sjølve utviklinga av innovasjonen, men også i spørsmålet om kva me eigentleg kan lese ut av dei skriftlege kjeldene.

4.2 Skrivemåtar av gardsnamn

Gardsnamn er i eldre kjelder gjerne skrivne meir eller mindre etymologisk, og ofte vitnar dei i liten grad om det talemålet som var i bruk på det tidspunktet dei er skrivne på. Innimellom finst det likevel skrivemåtar av gardsnamna som fortel om særskilde forhold i talemålet og utviklinga av det.

Eg har sett nærare på historiske skrivemåtar av gardsnamn som i *Norske Gaardnavne* (NG) er oppgjevne med uttalane *dl* eller *dd*, og som ein med rimeleg sikkerheit kan rekne med har hatt konsonantsambanda *rl* eller *ll* som dei opphavlege. For det siste er tolkingane i NG lagde til grunn, supplerte med og eventuelt justerte ut ifrå vurderingane i Særheim 2001. I hovudsak har eg teke for meg dei skrivemåtane av gardsnamna som er oppgjevne i NG. I tillegg har eg supplert med søk i *Diplomatarium Norvegicum* (DN), sidan ikkje alle binda låg føre den gongen NG blei utarbeidd. Begge kjeldene kan søkjast elektronisk i via Dokumentasjonsprosjektet ved Universitetet i Oslo (jf. referansen for DN). Tilnærminga er avgrensa geografisk til det som tradisjonelt er rekna som området for innovasjonane *dl* og *dd*, jf. kartet i 2 ovafor, i tillegg til kjende reliktområde i Vest-Agder og Telemark. Eg reknar her med at varianten *dd* er oppstått av *dl*; dei direkte overgangane *rl/ll* > *dd* er knapt tenkjelege.

4.2.1 Skrivemåtar av gardsnamn med gno. *ll*

Med få unntak er gardsnamn med det gno. konsonantsambandet *ll* skrive nettopp slik i kjeldene, også etter at variantane *dl* og *dd* skal ha kome i vanleg bruk i talemålet. I kjeldene finst det også innslag av ‘falsk etymologi’, ved at opphavleg *ll* er attgjeven med skrivemåten <ld>. Dette gjeld i mange tilfelle heilt fram til nyare tid, og kjeldene fortel då ikkje noko

om uttalen på staden, verken no eller tidlegare. Eit typisk døme er *Halland* (helst gno. **Hallaland*, jf. Særheim 2001: 92f.) i Egersund, som har oppgjeve uttale med *dl* og skrivemåtane *Halleland*, *Haldelandt*, *Hallelannd*, *Helleland*, *Halleland*, *haleland*, *Haalland*, *Halleland*, frå midt på 1500-talet og fram til 1723 (NG 10: 83). Det er dermed unntaka som er dei mest interessante, det vil seie dei tilfella der det ser ut til at ein uttalevariant er gjeven att.

Frå midt på 1500-talet er det eit fåtal belegg som kan vere vitnemål om bruk av varianten *dl*, frå heile innovasjonsområdet, også det som i nyare tid fekk vidare overgang til *dd*: Felland i Tokke i Telemark, skrive *Fedland* i 1585 og 1593 (NG 7: 408), Ullaren i Tinn i Telemark, skrive *Udlar* i 1591 (NG 7: 268), Rollag i Tinn i Telemark, skrive *Rødlag* i 1574–1577 (NG 7: 270f.), Heddan i Lindenes i Vest-Agder, skrive *Hidlannd* i 1594 (NG 9: 151), Fokvelling i Lyngdal i Vest-Agder, skrive *Foqvelling* i 1591 (NG 9: 244, uttalen er oppgjeven til *ll*, ikkje *dl* eller *dd*), Valle i Hjelmeland i Rogaland, skrive *Vadle* i 1591 (NG 10: 316), Holland i Bømlo i Hordaland, skrive *Hodland* i 1612 (NG 11: 132), Molland i Masfjorden i Hordaland, skrive *Moedland* i 1611 (NG 11: 433, opphavet kan vere *ld*, av *mold* el. *moldi*, jf. Særheim 2001: 383f.), Halland i Leikanger i Sogn og Fjordane, skrive *Hatteland* 1563 (NG 12: 127). Bortsett frå Fokvelling har alle desse namna fått overgang frå *ll*, til *dd* i Telemark og Vest-Agder, til *dl* elles. I tillegg kan nemnast Udland i Lindesnes, som er skrive *Vdland* i 1557 og 1594 (NG 9: 169), men som har eit nokså usikkert opphav. Det gjeld også Madland i Åseral, som er skrive *Madlanndt* og liknande frå 1595 (NG 9: 138), og same namnet i Lyngdal, skrive *Madland* og *Madtlannd* i 1590-åra (NG 9: 243, 248, jf. Særheim 2001: 120f.).

Belegga over er få og framstår som noko tilfeldige, og når ein veit at gardsnamna kunne få skrivemåten etter eldre forelegg, seier dei ikkje mykje om talemålet på staden på det tidspunktet belegget er ifrå. Uttalen av gardsnamna kan dessutan ha vore konservativ i forhold til den generelle lydutviklinga, det skyv i så fall overgangen bakover i tid. Alt i alt tyder belegga på at overgangen *ll* > *dl* var vel etablert i heile eller størsteparten av det kjende innovasjonsområdet i tida 1550–1600. Det gjeld sjølv sagt under føresetnad at skrivemåten verkeleg gjev att ein *dl*-uttale; mest usikkert er nok dømet *Hatteland* frå Sogn. Samstundes er det grunn til å tru at varianten *dd* på denne tida hadde teke over fleire stader i Telemark og på Agder (sjå nedafor), og skrivemåten <dl> må då anten tolkast

som konservativ, eller me må rekne med ei form for variasjon mellom dei to variantane. Eit interessant belegg her er *Trodleschei* frå så seint som 1668 om garden Trolleskeid i Spangereid, Lindesnes (NG 9: 179), altså frå det som er reliktområde for varianten *dd*.

Det finst også belegg på skrivemåtar av gardsnamna som gjev att varianten *dd*, og som dels er eldre enn dei ovanemnde *dl*-belegga. Gardsnamnet Heddejord i Seljord i Telemark er skrive *Hiedegiordt* og liknande frå 1602 (NG 7: 336). Mjelland i Gransherad, Notodden i Telemark er så tidleg som i 1493 skrive *Myøddælandh*, og seinare med *ll* (NG 7: 290). Det siste er utafor det som er rekna som reliktområdet for *dd* (jf. kartet i 2 ovafor). Frå Rauland, Vinje i Telemark har ein frå før av notert seg *Haddelan* av gno. **Hallaland* i eit diplom som berre er tentativt datert til år 1500 (NG 7: 458, jf. Bakken 2001: 191). Same varianten av dette namnet er derimot nytta fleire gonger tidlegare: *Haddhalansby* i 1472 (DN 9: 362), *Haddela(n)d* i 1491 (DN 1: 970), *Haddælandh* og *Haddæland* i 1495 (DN 9: 426). I 1453 og 1464 er derimot namnet skrive høvesvis *Hallalande* og *Hallalandhe* (DN 2: 802, 1: 868).

Frå Agder er det ikkje like gamle belegg, og mellom dei eldste skrivemåtane som er oppgjevne i *Norske Gaardnavne*, er det berre få, usikre døme: Gardsnamnet Hamkoll i Åseral er skrive *Hamkott* i 1601 og 1610. Opphavet til andreleddet er ganske sikkert *kollr*, men om <tt> her står for uttalevarianten *dd*, er vel usikkert. Vidare er det Polland på Hidra i Flekkefjord, som truleg kjem av gno. *pollr*, og som i 1612 er skrive *Podeland*, vidare *Padeland* og *Paddeland* i 1619, men som i moderne tid har uttale med *ll* (NG 9: 310f.). I tillegg må nemnast skrivemåtar av gardsnamnet Haddeland i Holum. Av belegga i NG går det fram at gardsnamnet er skrive *Haddeland* frå og med 1630. Derimot er det også skrive slik i to avskrifter av diplom frå 1500-talet. Den eine (DN 21: 1144, 1570) er frå ei domsakt frå 1690, og det er tenkjeleg at namnet kan vere 'retta' etter den skrivemåten som då var blitt vanleg. Den andre avskrifta (DN 21: 1131, 1566) er derimot gjort av G. Schøning (1722–1780), som vel ikkje hadde lokalkjennskap til å endre skrivemåten. Me må såleis tru at belegget *haddeland* skriv seg frå det originale diplommet frå 1566.

Desse *dd*-belegga er relativt få og noko spreidde. Ein kan derfor ikkje legge så mykje i den geografiske fordelinga; det kan vere tilfeldig at varianten er tidlegast gjeven att i Telemark. Derimot er det interessant at fleire av belegga er like gamle og dels eldre enn belegga som gjev att *dl*-varianten. Dersom ein går ut ifrå utviklinga *ll* > *dl* > *dd*, viser det korleis

variantar er blitt hindra frå å kome til syne i skrifta, somme meir enn andre. Belegga som gjeld Haddeland i Telemark, er frå før 1500, og det at eit stadnamn blei skrive slik, tyder på at varianten har vore vel etablert på staden. Det inneber i så fall endå tidlegare bruk av *dl*, all den stund varianten skulle 'ha tid på seg' til å gå vidare til *dd*. Det springande spørsmålet blir då kor lang tid som kan ha gått imellom dei to overgangane.

4.2.2 Skrivemåtar av gardsnamn med gno. *rl*

Ifølgje opplysningane i *Norske Gaardnavne* er gardsnamna med opphavleg *rl* stort sett uttalte med variantane *dl* og *dd* der desse er i bruk. I kjeldematerialet finst det likevel ikkje skriftlege belegg på skrivemåtar med den sistnemnde varianten. Brorparten av namna har *-land* som sisteledd, og det kan ha gjort skrivarane meir medvitne om det etymologiske opphavet. Derimot er det i kjeldeopplysningane i NG mange belegg med konsonantsambandet *dl* og liknande. Desse gjer seg særleg gjeldande frå kring 1600 og utetter, og mange av namna er også skrivne slik opp til i dag, til dømes *Ådland* i Fana, Bergen (NG 11: 243), *Leidland* i Egersund (NG 10: 80). Konsonantsambandet *dl* har tydelegvis ikkje vore sett på som avvikande eller problematisk i denne samanhengen, når det siste elementet har inngått i morfemet *land*. Vidare må me rekne med moglege innslag av 'falsk' etymologi, til dømes når gardsnamnet Røidland i Lyngdal (uttalt med *dd*) blir skrive *Rødlandnd* i 1600, *Rødtlandndt* i 1612 og *Rødland* i 1668 og 1723 (NG 9: 244). Det er uråd å vite om desse skrivemåtane har å gjere med ein dåtidig eller fortidig talemålsvariant, eller om dei er motiverte av ei førestilling om at førsteleddet har med fargen 'raud' å gjere. Ut ifrå dette synest det i denne samanhengen mest relevant å sjå etter skrivemåtar som anten er tidlege belegg på innovasjonen, eller som fortel noko om korleis utviklinga frå *rl* til *dl* har gått føre seg.

Den tidlegare omtalte skrivemåten *Wdhlandhe* om Aurland (i Sogn) frå 1438 (NG 12: 107, jf. 3.1) blei av Hægstad rekna som belegg på varianten *dl*. Ifølgje Hoff skulle dette vere ein indikasjon på direkte overgang frå *rl* til *dl* (1978: 134), og ho kunne då lagt til at namnet er skrive med <rl> heilt fram til 1428 (*Awrlande*, DN 1: 722), slik ho gjer i omtalen av gardsnamnet Eidland i Gjesdal: "Det eldste rygske dømet på rl > dl er òg frå 1400-talet: Eirlander 1395, men Eidlan 1487" (ibid., jf. NG 10: 155). Tankegangen føreset helst at skrivemåtar med <rl> reflekterer uttalen og ikkje er konservative; dermed blir det kort avstand i tid mellom dei to variantane. Derimot er skrivemønsteret eit noko anna for bror-

parten av dei aktuelle gardsnamna, ved at mange er representerte med både skrivemåten <ll> (eller berre <l>) og skrivemåten <dl>, stundom også <rl>. Tendensen er at belegga med <ll> (og <l>) jamt over er eldre enn belegga med <dl>. Nokre døme: Gardsnamnet Brådland i Lindesnes er skrive *braaland* og *braalandt* 1553 (DN 21: 985), *brodland* 1566 (DN 21: 1131), *Braland* 1570, *Braalannd* 1594, *Braadtländ* 1612, *Braland* 1619, *Bradland* 1668, *Braadland* 1723 (NG 9: 153). Namnet Ådland på Stord er skrive *Arlandzs sokn* fleire gonger på 1400-talet, på 1500- og 1600-talet *Alandt*, *Aalandt*, *Elland*, *Odlandt*, *Olland*, *Aalland*, *Aaland*, og i 1723 *Aadland* (NG 11: 142). Andre gardsnamn som følgjer dette mønsteret, er Saudland i Lindesnes (NG 9: 170), Bjodland i Lyngdal (ibid.: 248), Brådland i Lyngdal (ibid.: 255), Mydland i Sirdal (ibid.: 345), Dydland i Sokndal (NG 10: 2), Mydland i Sokndal (ibid.: 6), Brådli i Bjerkreim (ibid.: 55), Leidland i Egersund (ibid.: 80), Kydland i Egersund (ibid.: 86), Kydland i Hå (ibid.: 118), Brådland i Gjesdal (ibid.: 228), Ådland i Karmøy (ibid.: 382), Ådland i Fusa (NG 11: 186), Årland i Samnanger (ibid.: 223), Ådland i Bergen (ibid.: 243), Ådland i Meland (ibid.: 368). Gardsnamna Dydland i Lyngdal (NG 9: 256) og Bjårland på Nærbø, Hå (NG 10: 108) er berre skrivne med *ll* og *l* i byrjinga av 1600-talet, før det blir nytta etymologiske skrivemåtar som *Dyrland*, *Biorland* og *Biørland*. Vidare må nemnast nokre tidlege belegg på skrivemåtar med <ll>: Edland i Vinje er skrive *ællandhæ* i 1423 (DN 21: 294), *Ællende* 1508 (DN 9: 1508), frå 1585 *Elland*, *Eland*, *Elland*, *Erland Edtland* (NG 7: 448). Namnet blir av Bakken (2001: 192) rekna å gå attende på **Elriland*, medan Særheim heller opnar for både **Ærland* og **Erland* (2001: 79f.). Kylland i Åseral har ifølgje Særheim helst opphav i gno. **Kýrland* (ibid.: 115), og namnet er skrive *køllandh* i 1479 (DN 21: 585), og frå 1595 *Kydllanndt*, *Kidland*, *Kyeländ*, *Kydland*, *Kyelland*, *Kylland*, samstundes som uttalen helst har vore med varianten *dd* (NG 9: 139). Røydland i Lindesnes er skrive *Røylande* i 1406 (DN 7: 345), frå 1594 *Rødland* og *Rodland* (NG 9: 170). Røyland i Kvinesdal er skrive *Ræylande* så tidleg som i 1292 (DN 1: 81), frå 1594 *Røittland*, *Riøtland*, *Rødland*, *Røylland*, *Riidland*, *Rødland* (NG 9: 292).

Belegga med *ll* og *l* kan teoretisk sett vere ein måte å unngå å skrive konsonantsambandet *dl* på, og ein kan ikkje derfor avskrive moglegheita for at *rl* kan ha fått direkte overgang til *dl*. Belegga er likevel så mange og så spreidde i tid at det er vel så rimeleg at dei har grunnlag i talte variantar, anten dei reflekterer samtidig talemål eller om dei er konservative

skrivemåtar, det vil seie at variantar som er skrivne <ll>, har fått overgang til *dl* og *dd*. For skrivemåtane frå 1500- og 1600-talet er det mest sannsynleg at dei er konservative. Belegga talar derfor helst for utviklinga *rl* > *ll* > *dl* (> *dd*).

Vidare tyder dei mange *dl*-belegga frå Vest-Agder på at dette konsonantsambandet har vore ein 'mellomstasjon' i utviklinga mot *dd*, altså *rl* > *ll* > *dl* > *dd*. Den siste av desse innovasjonane har derimot ikkje vunne innpass i skrifta, truleg fordi morfemet *land* var lettare å 'konservere'.

4.3 Andre moglege belegg

Her presenterer eg nokre belegg på skrivemåtar med <dl> som er moglege døme på attgjevingar av varianten *dl*, men som av ulike årsaker må reknast som noko usikre. Somme av belegga har eg funne fram til gjennom elektroniske søk i *Diplomatarium Norvegicum* (DN), somme er henta frå anna kjeldemateriale.

I ei avskrift frå 1666 av eit diplom på latin frå 1319 (DN 21: 22) er skrivemåten *hadloend* nytta om eit gardsnamn, truleg frå ein stad i Rogaland. Namnet lèt seg ikkje identifisere nærare, men skrivemåten er likevel påfallande.

I eit diplom frå Tveit i Vest-Agder frå 1489 er éin av dei som set seglet sitt under, skriven *Gwnvadt Tollakson* (DN 12: 255). Pettersen (1975) kommenterer belegget på denne måten: "Slik metatase fins ikke i agdermålene, men i hordamål. Trolig er *dl* skrivefeil for «ld»" (s. 382). Eit syn som vel er meir utbreidd, er at utviklinga i hordamåla ikkje er metatase, men har gått gjennom *ll*, altså *ld* > *ll* > *dl* (Rundhovde 1962: 101, Sandøy 1985: 188, Skjekkeland 1997: 118). Rett nok ligg Tveit (i dagens Kristiansand) noko utafor det geografiske området for overgang til *dl/dd*, men det er i og for seg ikkje noko motargument. Skrivemåten kan likevel godt vere ein rein ombyttingsfeil, og ein kan også hevde at det er inkonsekvent at patronymet *Tollakson* er skrive med <ll>. På den andre sida er inkonsekvensar svært vanlege i mange mellomnorske diplom.

Flå i Hallingdal ligg også utafor det geografiske innovasjonsområdet. Her blei det utferd eit diplom i tida 1510–1520 (tentativ tidfesting) (DN 21: 728), der ein person først er skriven *heliæ Elensson* og deretter *heliæ edlendsson*. Sjølv om den andre skrivemåten av patronymet kan vere vilkårleg, kan han like godt vere motivert av ein variant som fanst i tale-målet ei viss tid, gjerne side om side med andre varianter. Hallingdal er elles mellom dei områda som har fått den liknande overgangen

rn(>nn)>dn (Skjekkeland 1997: 116), noko som styrkar den moglegheita.

I eit diplom frå 1563 som gjeld eigedom i Bygland, Setesdal (DN 21: 1103), førekjem skrivemåten *gudlss* ('gull') to gonger (*iiii mercke gudlss* og *iiij mercke gudlss*). Også her er moglegheita for ombyutting av konsonantane mogleg, men då skulle det helst vere motivert og ikkje vilkårleg, sidan det skjer to gonger. Diplomet har mange særmerkte former og vitnar om ein mindre skrivekyndig person, jamfør til dømes *barnd* (born pl.), men det har også dialektale former, som *honness* (Hornnes, tingstad) og *tossdagen* (torsdagen). Dersom skrivaren og utferdaren er same person, er han truleg frå ein stad utafor Setesdal; namnet er *olafflunde*, og gardsnamnet *Lunde* finst ikkje i dalen. Ëi moglegheit er Lunde i Sirdal, men uansett seier ikkje patronymet noko om dialektgrunnlaget til personen.

Den kjende Agder-presten Peder Claussøn Friis skriv *fodlog* (gno. *forlag*, 'føderåd') i eit skiftebrev i 1599 (RA-brev 17.10. 1599) (jf. Iversen 1921–32: 241), og i eit markegangsbrev frå 21. september 1591 nyttar han forma *wodel*, som knapt kan vere noko anna enn 'voll' (m.), jf. samanhenget i brevet: "[...] fra den wodel vnder fieldet vtten for Einarsmoo [...]" (Norsk historisk kjeldeskrift-institutt, avskr. mars 1939). Begge breva er skrivne på Valle i noverande Lindesnes kommune. Formene kan anten ha med lokale uttalevariantar å gjere, men dei også vere utslag av Peders eige dialektgrunnlag, sidan han truleg hadde mykje av oppveksten sin i Rogaland og Stavanger (Jørgensen 2000).

5 Nokre problematiske skrivemåtar

5.1 Er brudlaupe eit belegg på ll > dl?

Hægstads påstand om at *brudlaupe* (Losna i Sogn 1423 (i vidisse 1441), DN 5: 565) "er utan tvil ogso framvakse av *brullaupe*" (1916: 143), er problematisk. Ingeborg Hoff meiner belegget viser "at ð kan vera halden enno" (1978: 134), noko som er i godt samsvar med Indrebø, som hevda at "teiknet ð vart bytt med *d*, *dh* fyrr ljoden ð gjekk ut or tala" (1951: 229). Ifølgje Rindal er det likevel vanskeleg å avgjere om "*d*-skrivinga for eldre [ð] representerer [ð] eller [d]" (1988: 47).

Blant diploma i DN er det ein god del andre belegg der gno. *brúðlaup* blir skrivne med <dl>: *brudlaupi* (Vågen (Vesterålen) 1335, DN 4: 217), *brudlavs degghi* (Bergen? 1341, i vidisse av 1413, DN 4: 253), *brudlavs*, *brudlavs*, *brudlaupi*, *brudlavs kuælldi* (Sted (Valdres) 1343, DN 2: 257),

brydlaupi, *brydlaupi* (Hole, Voss 1352–53, i vidisse av 1441, DN 15: 19), *brydlaup* (Tønsberg? 1379 eller før, DN 7: 304), *brydlaupe* (Inglingstad (Hurum) 1407, DN 4: 769), *brydlaupe* (Hun (Østfold) 1412, DN 1: 634), *brydlopp*, *brodlopp*, *brydlopp* (Eidsborg (Tokke?) 1441, DN 11: 169), *brudløp* (Kolberg i Onsøy 1464, DN 21: 547) (også *brølløpænæ* i same diplommet), *brodlop* (Agder 1565, DN 13: 728). Dei fleste belegga er frå Vestlandet, men fleire er frå Austlandet, og eitt er frå Nord-Noreg. Det er derfor rimeleg å tenkje seg at bruken av <d> representerer [ð] eller ein vidareutvikla variant av denne, og ikkje innovasjonen *dl* av *ll*.

På den andre sida er det altså også ein del tidlege belegg på assimilasjonen *ðl* > *ll* i det same leksetet, til dømes frå Nidaros 1225, (DN 1: 7), Bergen 1306 (DN 8: 17), Munkeliv 1315 (DN 12: 44, avskrift), Voss 1315 (DN 5: 61), Odensland, Sogn 1322 (DN 2: 147), Bergen 1325 (DN 4: 166, avskrift), Saurbø, Jæren 1328 (DN 4: 174). Dersom assimilasjonen var utbreidd allereie rundt 1300, kunne det vel tenkjast at skrivemåtar med <dl> representerer *ll* > *dl*, slik Hægstad ser ut til å ha meint. Motargumentet må derimot vere det at denne overgangen elles ser ut til å bli unngått i skrifta, og det blir då uråd å vite kva for belegg som eventuelt dokumenterer innovasjonen.

5.2 Kva fortel belegg på *rl* > *ll*?

I vestnorske skrifter og diplom finn ein skrivemåten <ll> for gno. *rl* frå noko før 1300 og frametter (Hægstad 1915: 64, 1916: 138f.). I Pettersens materiale frå 1450–1550 er formene <ll> og <rl> nokolunde jamt fordelte, både geografisk og kronologisk (1975: 391f.). Det opphavlege konsonantsambandet var lite frekvent, og ein stor del av belegga gjeld nokre få mannsnamn, i tillegg til innslag i stadnamn og einskilde appellativ. Overgangen til *dl* i talemålet hadde truleg fått stor utbreiing i siste del av den mellomnorske perioden, kanskje endå tidlegare, og spørsmålet blir då korleis me vurderer skrivemåtane <rl> og <ll>, som altså i aukande grad ikkje samsvarte med dei talte formene. Ein kan med rimeleg god grunn argumentere for at <rl> gradvis blei ein etymologisk skrivemåte, sidan formene *ll*, *dl* og *dd* truleg blei nokså einerådande i talemålet. Meir oppe er det derimot med skrivemåten <ll>, som kan tenkjast å ha vore motivert av fleire forhold.

Den kanskje mest nærliggjande løysinga er at skrivemåten <ll> opphavleg skuldast at assimilasjonen *rl* > *ll* var utbreidd i talemålet, og at han gradvis vann meir innpass i skrifta etter kvart som skriftnormene

kom til å stå svakare. Dette kan ha skjedd tidleg i store delar av det vestnorske målområdet, utan at det kjem særleg til syne i skrifta på 1300-talet, medan skriftnormene enno stod tolleg ved lag. Vidare er det då godt mogleg at <ll> blei ei alternativ norm eller skrivemønster etter overgangen til *dl* i talemålet, og til *dd* i Agder og Telemark. Skrivarar flest kan ha hatt eit medvit om at konsonantsambandet *dl* skulle skrivast <ll>, som i *fjell* og *alle*, og då er det også naturleg om dei har unngått former som *Edling* og *Todleif* og heller har skrive *Elling* og *Tolleif*, eventuelt *Erling* og *Torleif*. Ein slik praksis var neppe vanskeleg i dei få mannsnamna og appellativa det gjaldt, men for dei mindre frekvente gardsnamna kunne det nok vere meir uvisse om stavemåten (jf. 4.2.2). Dette scenariet, eller hypotesen, forklarar dermed den høge forekomsten av *ll*-skrivning på ein enkel måte og verkar derfor nokså rimeleg.

Ei alternativ forklaring på dei skriftlege *ll*-formene kjem delvis fram gjennom Ingeborg Hoffs argumentasjon for at *rl* neppe skal ha gått vegen om *ll*. Ho viser til at tidlege belegg på denne assimilasjonen helst berre finst i "skrifter som kan vera skrivne i Bergen og brev som er frå Bergen eller har med Bergen å gjera", medan Hægstad ikkje fann belegg "i dei breva han held for typisk rygske" (1978: 134). Når Hoff vidare reknar overgangen *ll* > *dl* for å vere sein (jf. 3.2), medan det finst belegg på *dl* av gno. *rl* frå 1400-talet, meiner ho dette viser at *rl* > *dl* må vere ein sjølvstendig overgang. Denne argumentasjonen blir dels svekt av dataa som tyder på at *ll* > *dl* ikkje er så sein likevel (jf. 4.2.1), og av den noko bokstavlege tolkinga av den kronologiske fordelinga på belegga. I tillegg vil ein måtte forklare *ll*-skrivemåtane på same måten som ovafor, altså som ein måte å unngå det munnlege *dl*-sambandet på. Nettopp den forklaringa blir meir problematisk innafor dette scenariet, fordi ho inneber at skrivemåtane med <ll> i vestnorske kjelder (kanskje bortsett frå dei Bergens-relaterte) ikkje har grunnlag i ein tidlegare variant i talemålet. Skrivemåten måtte då ha spreidd seg som ei slags norm frå anten Bergen eller frå Austlandet, og det i ei tid skriftnormene gradvis blei meir og meir diffuse. Scenariet er vel ikkje utenkjeleg, men det synest lite rimeleg, sidan det byggjer på fleire tvilsame og diskutabile premiss.

På bakgrunn av dei dialektale forholda i moderne tid er det kanskje drygt å hevde at varianten *ll* for gno. *rl* var utbreidd i heile det vestnorske innovasjonsområdet for den seinare varianten *dl*. Det inneber at ein for dette gno. konsonantsambandet først fekk ei sams utvikling med talemål i aust, før den såkalla segmentasjonen tok til i vest. Innafor den norske

dialekttradisjonen har ein helst tenkt i andre retningar, nemleg at vestnorsk og austnorsk skilde lag, og at dette viser seg særleg i utviklinga av dei gno. konsonantsambanda.

Meir prinsipielt er det likevel gode grunnar for å hevde nettopp dette, at gno. *rl* blei assimilert til *ll* før segmentasjonen til *dl*, i staden for dissimilasjonen *rl* > *dl*. Dei historiske dataa vitnar om nettopp denne moglege utviklinga, og det er ei sannsynleg utvikling. Poenget er så enkelt at skal ein argumentere for det mindre sannsynlege, treng ein meir overtydande argumentasjon, jf. Lass: “In the absence of positive evidence to the contrary, the most likely thing happened” (1997: 27). Kjeldene taler altså mest for at gno. *rl* blei assimilert til *ll*, og det krevst diskutabel tilleggsforklaringar for å få det alternative scenariet til å gå opp. Det same kan ein kanskje seie når det gjeld kva slags typar lydendring dei to alternativa inneber. Assimilasjon er ein langt vanlegare type enn dissimilasjon, og førstnemnte står seg sterkare som døme på ein såkalla motivert og naturleg prosess, jf. uttrykket ‘motivated naturalness’ (ibid.: 177f., jf. også Lass 1984: 196ff.). Med dette trengst det helst fyldigare og meir overtydande data enn det ein har her, for å kunne hevde at ein dissimilasjon skal ha skjedd. Denne konklusjonen inneber ikkje at me veit sikkert kva som hende, men kjeldematerialet – og særleg manglane i det – fortel oss kva for historisk forløp som er det mest sannsynlege.

6 Oppsummerande drøfting

Det går tydeleg fram av kjeldene at innovasjonen *dl* hadde vanskeleg for å sleppe til i skrift, særleg når opphavet var *ll*. Dels gjeld dette også *dd*, som det er få belegg på frå tida etter at overgangen må ha skjedd på Agder og i Telemark. Dermed er det dei meir og mindre konservative skrive-måtane som dominerer; i staden for å gje att variantar i talemålet har skri-varane nytta eldre forelegg og den kunnskapen dei hadde om andre variantar. Det same gjeld skrivemåtar av gno. *rl*, som i stor grad er skrive nettopp slik på 1300-talet. På 1400- og 1500-talet går ein dels over til skrivemåten <ll>, slik at gno. *rl* stort sett blir skrive <rl> og <ll> etter at variantane *dl* og *dd* har teke over i talemålet. Somme gonger kjem *dl* til syne i former av gardsnamn, men det høyrer til unntaka.

Alt i alt gjev kjeldematerialet inntrykk av at det gjennom heile sein-mellomalderen fanst normer for skrift som gjorde at desse lydendringane

ikkje kom mykje til syne. På 1300-talet var det relativt høg stabilitet i skriftspråket – også etter Svartedauden – og den gammalnorske språkforma stod etter måten godt ved lag (Hagland 2005: 45f.). På 1400-talet gjorde etter kvart talespråket og den danskprega skrifta seg gjeldande, og Hagland taler om at skriftspråket på slutten av mellomalderen synest å vere utforma i eit spenningsfelt mellom den gamle og desse nye varietetane, som kvar for seg heller ikkje var eintydige (ibid.: 106). Biletet er utydeleg, men trass i ein diffus normsituasjon fanst det altså likevel skriftnormer som regulerte kva for former frå talemålet som kunne skriftfestast og kva for former som ikkje kunne.

Med denne situasjonen er det fleire forhold ved overgangen til *dl* som kjeldene ikkje fortel noko om. Sjølv om det finst skriftlege belegg som knapt kan vere anna enn motiverte av variantar i talemålet, er det problematisk å ta mangel på belegg som teikn på manglande lydovergangar. Heller ikkje kan ein leggje særleg vekt på frekvens og geografisk fordeling av belegga, sidan dette like gjerne kan skuldast dei høgst varierende normene for skriving. Nokre tidlege døme på *rl* > *ll* frå Bergen, samtidig som det manglar slike døme frå Rogaland, er ikkje ein særleg god dokumentasjon på at denne assimilasjonen berre fanst i talemål i Bergen, slik Hoff synest å tenkje seg (1978: 134, jf. 5.2). Mønsteret kan like gjerne skuldast at talemålsformer av denne typen hadde lettare for å slå gjennom i somme skrivemiljø, medan litt andre skriftnormer gjorde seg gjeldande i skrivemiljø andre stader.

Skrivemåtar av gardsnamn viser ei vid geografisk utbreiing for overgangen *ll* > *dl* i siste halvdel av 1500-talet. Frå den same perioden, men også frå slutten av 1400-talet, finst det dessutan belegg på den vidare overgangen til *dd* på Agder og i Telemark. Samla tyder dette på at oppkomsten til overgangen *ll* > *dl* skal først eit godt stykke attende i tid, for Noregs del. Spreiing av slike lydendringar går normalt langsamt føre seg, og har helst gått endå langsamare i mellomalderen enn i dag. Ut ifrå dette synest Sandøys tidfesting til 12- og særleg 1300-talet (jf. 3.2) som nokså rimeleg, men sidan dei eldre kjeldene ikkje viser det, kan oppkomsten godt tenkjast å vere endå eldre. At dei talemålsnære skrivemåtane er representerte i gardsnamn, kan også indikere høg alder på dei talte variantane, særleg dersom ein reknar at etymologiske former heldt seg lenge i uttalen av gardsnamna. Truleg kunne dei i alle fall halde seg lenge i skrifta, men om det munnlege veit me nok lite; mellomalderssamfunnet var mykje mindre prega av skriftkulturen enn vårt samfunn er,

og lydendringar kan godt ha slått raskt gjennom også i namnematerialet (jf. Bakken 1999: 44ff., for ei drøfting).

Sjølv om det indirekte (gjennom hyperkorleksjon) finst nokre få, tidlege islandske belegg på *dl*, er det liten grunn til å tru at innovasjonen ikkje oppstod i Noreg. Om han så har spreidd seg herifrå til øynordisk, eller om det er tale om parallelle innovasjonar, er ein annan diskusjon. Utover det er det uråd å lokalisere noko norsk kjerneområde for oppkomsten. Ei naturleg gissing ville vore områda med tettast busetnad og store moglegheiter for variert språkkontakt, altså dei kystnære stroka og Bergen især. Samstundes er fleire av dei eldste belegga på *dd* frå innlandet, og det *kunne* i seg sjølv peike i ei anna retning, dersom me føreset at overgangane *ll* > *dl* og *dl* > *dd* skjedde i 'tur og orden'. Når det gjeld den siste overgangen til *dd*, held Bakken det "for sannsynlig at det fonetiske opphavet for [denne] delateraliseringen er å finne utenfor det vest-telemarkske dialektområdet (2001: 193). Ho tenkjer seg då at "overgangen fra *ll* til *dd* i Telemark var en leksikalsk betinget fonologisk regel som var lånt inn i dialekten vestfra" (ibid.: 192). Denne hypotesen byggjer ho på at kjeldene ikkje reflekterer uttalen *dd*, og at det ikkje finst belegg på varianten *dl*. No finst det likevel døme på at nokre telemarkske gardsnamn er skrivne med *dl* i siste halvdel av 1500-talet (jf. 4.2.1), og dei kan gjerne vere refleks av ein dåtidig eller fortidig uttalevariant. I tillegg kjem det at dei eldste *dd*-belegga me har, er frå nettopp Telemark (gardsnamnet *Haddeland*), og den mangelfulle kjeldesituasjonen gjeld like mykje dei andre *dd*-områda Setesdal og Vest-Agder. Ein kan også spørje om ein "leksikalsk betinget fonologisk regel" ville ha slått inn i uttalen av dei gamle, tradisjonelle gards- og bygdenamna. Å hevde det synest noko dristig.

Med tidlege belegg på innovasjonen *dd* er det ikkje grunnlag for å påstå at overgangen *rl* (> *ll*) > *dl* er eldre enn *ll* > *dl*. Tvert om kan ein heller argumentere for det motsette, skrivemåter med <*dd*> frå 1400-talet (jf. 4.2.1) indikerer at *ll* > *dl* har skjedd mykje tidlegare, ikkje minst om ein reknar at skrifta som oftast var konservativ og normert. Heller ikkje er det godt grunnlag for å hevde at *rl* blei dissimilert til *dl*, i staden for assimilasjonen *rl* > *ll* (> *dl* > *dd*). Snarare talar ei meir likefram tolking av kjeldematerialet for det siste alternativet, medan mykje av problematikken med det første alternativet botnar i å godtgjere at *ll*-skrivemåtar ikkje skal ha hatt grunnlag i talte variantar. Når kjeldene ikkje gjev 'prov' på verken det eine eller det andre, er det meir rimeleg å gå for den typen

lydovergang som er vanlegast og på sin måte enklast å forklare, altså assimilasjonen.

Drøftinga ovafor impliserer på sett og vis lydovergangar som skjer på enkelt vis, det vil seie at dei blir initierte i tur og orden, og at den geografiske spreinga går føre seg på ein gradvis og 'ryddig' måte, som ei bølge. Denne premissen synest tenleg, både for å få nokolunde oversyn over dei ulike elementa i den historiske utviklinga, og fordi det ikkje finst nok data til å forfølge hypotesar om meir samansette utviklingsprosessar. Samstundes er det i kjeldematerialet nokre belegg som passar mindre godt, som *kan* vere teikn på at utviklinga ikkje var så enkel og liketil. Særleg gjeld dette belegg på skrivemåtane <dl> og <dd> på Agder og i Telemark, der forholdet mellom den geografiske fordelinga og kronologien ikkje 'går opp' (jf. 4.2.1 og 4.2.3). Mange av desse potensielle problema kan skuldast at skrivemåtar i somme tilfelle er konservative, i andre tilfelle talemålsnære. Belegget *Trodleschei* frå 1668 (Spangereid, Lindesnes, NG 9: 179) kan såleis vere ein relik, anten konservert i talemålet eller henta frå eldre dokument). Men eit anna, vel så mogleg svar kan vere at det i det tradisjonelt beskrivne området for *dd*-varianten, og kanskje særleg i utkantane av det, lenge var stor grad av variasjon mellom variantane *dd*, *dl* og *ll*. Scenariet er i seg sjølv like så rimeleg som dei enklare alternativa, og kjeldene gjev oss faktisk små hint om nettopp dette. Desse hinta er sjølv sagt ikkje mykje å konkludere på, men dei er ei påminning om at forholda i den røynlege verda ofte er meir komplekse enn dei ser ut til.

Litteratur

- Bakken, Kristin. 1999. "Personnavn i mellomnorske diplomer." *Studia anthroponymica Scandinavica* 17, 27–49.
- . 2001. "Fokk og fjødd – om utviklingen av gno. *l* i Vest-Telemark." *Maal og Minne*, 183–209.
- Bjørkum, Andreas. 1974. *Generasjonsskilnad i indresognsmål. Talemålet i industribygdi Årdal og dei fire næraste jordbruksbygdene*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Christiansen, Hallfrid. 1946–48. *Norske dialekter I–III*. Oslo.
- . 1969. *Norske målførekart*. [Oslo.]
- DN = *Diplomatarium Norvegicum*. Band 1–20, 1849–1915; band 21,

1976. Kristiania/Oslo: Kjeldeskriftfondet (Det Norske Historiske Kjeldeskriftfond) [Dokumentasjonsprosjektet: http://www.dokpro.uio.no/dipl_norv/diplom_felt.html].
- Hagland, Jan Ragnar. 2005. *Literacy i norsk seinmellomalder*. Oslo: Novus.
- Hannaas, Torleiv (utg.). 1911. *Maallære og ordtøke fraa Vest-Agder fraa fyrste helvti av 1600-talet* (Handschr. No. 464, 8° i Thottske samling). Kristiania: Trykt hos Grøndahl & Søn.
- Hoff, Ingeborg. 1978. "Regressiv og progressiv konsonantassimilasjon i norsk." I Ingeborg Hoff (red.): *På leit etter ord. Heidersskrift til Inger Frøysset frå medarbeidarar og studentar*, 117–163. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hægstad, Marius. 1915. *Vestnorske maalføre fyre 1350. II. Sudvestlandsk. 1. Rygjamaal*. Kristiania: I kommisjon hos Jacob Dybwad.
- . 1916. *Vestnorske maalføre fyre 1350. II. Sudvestlandsk. 2. Indre sudvestlandsk. Færøymål. Islandsk*. Fyrste bolken. Kristiania: I kommisjon hos Jacob Dybwad.
- . 1942. *Vestnorske maalføre fyre 1350. II. Sudvestlandsk. 2. Indre sudvestlandsk. Færøymål. Islandsk*. Tredje bolken. Kristiania: I kommisjon hos Jacob Dybwad.
- Indrebø, Gustav. 1951. *Norsk målsoga*. Bergen: John Grieg.
- Iversen, Ragnvald. 1921–1932. *Bokmål og talemål i Norge 1560–1630*. Oslo: Jacob Dybwad.
- Jørgensen, Jon Gunnar. 2000. "Claussøn Friis, Peder." I Jon Gunnar Arntzen (hovudred.): *Norsk biografisk leksikon*, band 2: Bry – Ernø, 218–220. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Larsen, Amund B. 1926. *Sognemålene*. Oslo: I kommisjon hos Jacob Dybwad.
- Lass, Roger. 1984. *Phonology. An introduction to basic concepts* (2. ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- . 1997. *Historical linguistics and language change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nes, Oddvar. 1973. "Hans Kuhn: Kleine Schriften" [bokmelding]. *Maal og Minne*, 175–189.
- NG = *Norske Gaardnavne. Oplysninger samlede til Brug ved Matrikelens Revision*. Innledning og Bind I–XVIII. Utg. Oluf Rygh m.fl. Kristiania 1897–1924.
- Ottosson, Kjartan. 2003. "Heimenorsk innverknad på islandsk språk i

- mellomalderen, særleg i morfologien.” I Kristján Árnason (ed.): *Útnorður. West Nordic Standardisation and Variation*, 111–52. Reykjavík: University of Iceland Press.
- Pettersen, Egil. 1975. *Språkbrytning i Vest-Norge 1450–1550. Språket i vestnorske skrifter ved overgangen fra mellomalder til nyere tid*, bind 1. Bergen: Universitetsforlaget.
- Rindal, Magnus. 1988. “Finst det ein ‘mellomnorsk’ periode i norsk språkhistorie?” *Eigenproduksjon* 32, 32–53.
- Rundhovde, Gunvor. 1962. *Målet i Hamre. Ljodvokster og stutt oversyn over formverk i eit Nordhordlandsmål*. Bergen – Oslo: Universitetsforlaget.
- Ross, Hans. 1905–09. *Norske bygdemaal* (Videnskabs-Selskabets Skrifter. II. Hist.-Filos. Klasse). Christiania.
- Sandøy, Helge. 1985. *Norsk dialektkunnskap*. Oslo: Novus.
- . 1994. “Utan kontakt og endring?” I Ulla-Britt Kotsinas & John Helgander (utg.): *Dialektkontakt, språkkontakt och språkförändring i Norden. Föredrag från ett forskarsymposium*, 38–51. Stockholm: Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet.
- . 1997–98. “Breyting á hljóðlengd eða hljóðgildi? Tilraun til endurskoðunar á hljóðbreytingum í vesturnorrænni málsögu.” *Íslenskt mál* 19–20, 45–83.
- . 2003. “Språkendringar med eller utan kontakt i Vest-Norden?” I Kristján Árnason (ed.): *Útnorður. West Nordic Standardisation and Variation*, 81–110. Reykjavík: University of Iceland Press.
- . 2005a. “The typological development of the Nordic languages. I: Phonology.” I Oskar Bandle et al. (ed.): *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages. Volume 2*. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 22.2.), 1852–71. Berlin: Walter de Gruyter.
- . 2005b. “Sociolinguistic structures chronologically IV: Icelandic and Faroese.” I Oskar Bandle et al. (ed.): *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages. Volume 2*. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 22.2.), 1923–32. Berlin: Walter de Gruyter.
- Skjekkeland, Martin. 1978. “Mållære og ordtøke fraa Vest-Agder’. Ei jamføring med Kvinesdalsmålet i dag.” I Ingeborg Hoff (red.): *På leit etter ord. Heidersskrift til Inger Frøyset frå medarbeidarar og studentar*, 359–79. Oslo: Universitetsforlaget.

- . 1997. *Dei norske dialektane. Tradisjonelle særdrag i jamføring med skriftmåla*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Sommerfelt, Alf. 1952. “Differensiasjonen av *ll* til *dl* i norrønt språk.” I H. Bach (red.): *Festskrift til L. L. Hammerich på tresårsdagen, den 31. juli 1952*, 219–21. København: Gad.

Rune Røstad
Universitetet i Agder
Institutt for nordisk og mediefag
Postboks 422
N-4604 Kristiansand
rune.rosstad@uia.no